

APOSIZIOA EUSKAL HITZ-ELKARTEETAN¹

Juan Carlos Odriozola Pereira

Zientzi Fakultatea. Euskal Herriko Unibertsitatea

Elixabete Pérez Gaztelu

Deustuko Unibertsitatea (Donostia)

Aposiziozko segida, bat dator bere bi osagaiak dituzten kategoria- eta azpikategoria-tasunekin. Erreferentzia-tasunak osagai baten berberak dira, hiponimiazko harremana dute beste osagaiarekin eta izaki bakarra edo izaki azpiklasea adierazten da. Emendiozko segidek osagaien kategoria- eta azpikategoria-tasun komun berberak dituzte eta bildu egiten dituzte osagaietan desberdinak diren erreferentzia-tasunak. Aposiziozkoan edo emendiozkoan ez bezala mendekotasunezko harremana dutenetan, segida osoak hiponimiazko harremana du burua den osagaiarekin eta bere kategoria- eta azpikategoria-tasunak hartzen ditu; beste osagaiak urruneko erreferentzia-tasun batzuk besterik ez dio ematen segidari.

0. Sarrera

Aposizio deizioa esangura anitzekoa da hizkuntzalaritzako lanetan. Egitura jakin baten bi osagaien arteko erreferentziakidetasun maila bat da funtsezko ezaugarria (Suñer 1999: §8), baina, sintaxi- ala morfologia-prozedura batez ari ote garen ere ez dago gutiz garbi. Euskararen kasuan, Euskaltzaindiak (1985: §4.4) aposizio ez-murrizgarri eta murrizgarrien arteko aldea azpimarratu du. Bete-betean joskerari dagozkion egitura ez-murrizgarrietan, erabat erreferentziakideak diren bi osagaiko segidak ditugu: (1)ean *nire kalea* eta *Somera* izen-sintagmek erreferentzia bera dute.

(1) nire kalea, Somera

¹ Lan honek, bere xumean, luzaroko ibilbidea egin du, eta bere hasiera-hasieratik hona, Euskal Herriko Unibertsitateko UPV 033.310-HA 081/97, UPV 033.310-HB 194/98 eta 1/UPV 00033.310-H-13921/2001 egitasmoen laguntza jaso du. Eskertu egin behar dizkiogu hemen Igone Zabalarri bere iruzkinak eta beziki bere Zabala (1991) eskuizkributik aterata eskaini dizkigun ideiak. Lan honen behin-betiko idatziaren akatsak, jakina, guri leporatu behar zaizkigu.

Aposizio murrizgarrietan, (2)ko *Somera* osagaiak, kale bat bereizten du *kale* osagaiak adierazten duen kaleen klasearen barruan.

(2) Somera kalea

Osagai horiek hurrenez hurren hiponimoa eta hiperonimoa dira elkarrekiko eta segida osoa ere, hiponimoa da bigarren osagaiarekiko. Beraz, bi mailetan gauzatzen den hiponimiazko harremana dugu oro har: osagaien artekoa, eta segida osoaren eta osagai baten artekoa. (2)koak euskal hitz-elkarteekin batera aztertu dira (Euskaltzaindia 1987, 1991, 1992, Azkarate 1990), baina badute (3), beste elkarte batzuetatik (4-5) urruntzen dituen ezaugarri bat gutxienez: mugatzailea hartu behar dute ezinbestez, metalinguistikoki aipatzen direnean ere.

- (3) *Somera kale (4) etxe-txakur (5) kafe-antzoki

Aposizio deizioari mami jakin bat eransteke unean adostasuna ez doa hiponimiazko harreman horretatik harantzago. Ez da gure asmoa sakoneko bibliografia-berrikustapena egitea baina gaztelaniaren esparruan gutxienez (Varela 1996: §5), nabaria aposizio terminoa bi izeneko segida ugari izendatzeko erabiltzen dela. Horrela, sintaxiari zor zaizkion aposizio izendatzaileak (6a), sailkatzaileak (6b) eta atributuzkoak (6c) bereizi ditu Val Alvarok (1999: §73.2).

(6) a. el río Ebro
«Ebro ibaia»	b. una pintura Renacimiento
«Berpizkunde garaiko pintura bat»
a'. la letra p
«p letra»	c. una situación límite
«muga-egoera»

(7-8)koek hizkuntzalari honen hitzetan badute esangura bateratua edo lexikalizatua eta morfologian sortuak direla agerian aldarrikatu gabe ere hiztegi-sarrerak dira non-bait.

(7) a. camión cisterna
lit. «kamioi zisterna»	b. hombre-rana
«igel-gizon»
(8) café teatro
«kafe-antzoki»	

Gaztelaniaz hain emankorra den izena + izena segida berari dagozkion hauen guztien artean arazo ugari daude taldeak ondo zedarriztatzeko. Lehenik, ez dirudi esangura bateratuaren irizpidea sintaxi/morfologia muga garbi bat finkatzeko bezainbestekoa denik, eta badakigu euskal aposizio murrizgarriak elkarteekin batera aztertu direla. Area-go, Lieberrek (1992), sintaxiari egotzi dizkio zenbait hitz-elkarte, hain zuzen ere beren emankortasun handiagatik (eta horrekin batera doan esangura bateratu faltagatik).

Hirugarrenik, badakigu sintaxian zein morfologian buru modura jokatzten duen osagaiak bere tasunak ematen dizkiola egitura osoari (Rainer eta Varela 1992: §1.2); arago, burua erabil daiteke sintaxian elkarte osoaren orde, eta beste osagaiak buru ho-

rrekiko mendekotasuneko egitura-harremana duela esan ohi da. Horren kariatara, esana da (6a-b)koek eta (8)koek bat egiten dutela mendekotasun harremanaren faltan, baina bestalde, (6c)koek eta (7)koek ez dira hain erraz bereizten:² atributuzko aposizio deitu izan diren (6c)koek neurri batean sailkatzaile modura jokatzeko dutela onartu izan da, eta gainera, (6c) eta (7-8)koen artean hiztegi-sarrerak zein diren eta zein ez diren finkatzeko unean ez dute hain erraz asmatzen hizkuntzalariek. Bukatzeko, euskararako (3) eta (4-5)koetan zirriboratu dugun mugatzailearen banaketa, guk dakigula, ez dago aztertua gaztelaniaz, nahiz eta *letra p* bezalako izen-sintagma determinatzailegabeak gramatikaren muga egon.

Lan honetan ez gara sintaxi/morfologia mugaz arituko (ikus Lieber 1922: §5 ingeleserako, Rainer eta Varela 1992: §1.1.1 gaztelaniarako, Zwanenburg 1992: §5 frantse-serako), baina gutxienez esangura-harreman jakin batzuk finkatuko ditugu euskaraz hitz-elkartean artean aztertu izan direnen aposizio murrizgarrien baitan.

Lehenik, zorrotz eutsiko diogu jadanik bibliografian han-hemen aipatu izan den erreferentzia-irizpideari: osagai batek eta segida osoak erreferentzia bera dute eta erreferentzia hori beste osagaiaren erreferentziaren barrukoa da, hots, hiponimo/hiperonimo edota hiponimiazko esangura-harremana dago segida osoaren (edota lehenengo osagaiaren) eta bigarren osagai horren artean: *Somera kalea* segidaren erreferentzia, *Somera* osagaiaren erreferentzia bera da baina gainera, *kale* osagaiaren erreferentziaren barrukoa dugu, kaleetako bat adierazten baita.

Bigarrenik, agerian jarri nahi ditugu gure ustez oso garbi deskribaturik ez dauden bi ezaugarri (ik. §1). Batetik, bi hiponimo mota daude: *Somera* osagaiak kale bat baizik ez du adierazten baina *Errezil* osagaia aposizio egituratik kanpo ez da sagar klase bat, herri bat baizik. Bestetik, hiponimiazko harremanen artean ere bi mota bereiziko ditugu: *Somera kalea* bezalakoetan bigarren osagaiaren barruko izaki bakarra adierazten da baina *Errezil sagarra* bezalakoetan izaki azpiklase bat.

Hirugarrenik, aposizio harremanari aurreko erreferentzia-ezaugarri horiek egotzita, euskal hitz-elkarte batzuk sailkatzeko egin izan diren okerrak zuzentzeko irizpide berriak eskainiko ditugu (ik. §2). Aposizioetan osagaien hiponimiazko harremanaz gain, kategoria- eta azpikategoria-tasun koimunak beharko dira: *Somera* eta *kale* osagaiak adibidez, biek kaleen erreferentziak eramateaz gain, izenak eta [-bizidun, +tokia] izan beharko dute. Horrela, egitura-harremanaren aldetik mendekotasunik ez duen zerbait definituko dugu bidenabar: aposizioarekin batera, emendiozko gisa izendatuko ditugunetan ere kategoria- eta azpikategoria-tasun koimunak ikusiko ditugu osagaietan: (5)eko *kafe-antzokia* bezalako elkarte bat egin ahal izateko adibidez, osagaiak izenak eta [+tokia, +jendaurrekoa] izan beharko dute. Aposizioetan eta emendiozkoetan beraz, ez da burua ez den osagairik bereizterik izango. Bestalde, emendiozko elkarteek erabat desberdinak izan daitezkeen erreferentzia-tasunak bilduko dituzte.

Hausnarketa hauen guztien ondorioz, agerian jarriko dugu Euskaltzaindiaren sailkapeneko 17 taldeak funtsean askoz ere orokorragoa den sailkapen batera eraman daitez-

² Aposizio deizioa bereganatu ez badute ere, Rainerrek eta Varelak (1992) bederlatzi irizpide erabili dituzte gaztelaniaren (6-8)ko egitura hauetan morfologiaren eta sintaxiaren artean muga jartzeko asmoz: esangura bateratua, preposizio-ezabaketa, osagai bat izenondo batez mugatzeko aukera, osagai bat koordinatzeko aukera eta osagai baten izenondo antza. Edonola, irizpide horietan oinarriturik morfologiatik sintaxira ete-nik gabe doan tarte bat baizik ez dute deskribatu azken batean.

keela. Batetik ortain arte aposizio deizioa hartu dutenak (Euskaltzaindia 1992: 89-96) aposizio izendatzaile gisa utziko ditugu: *Somera kalea* bezalakoak (ik. §2.1). Areago, izendatzailetzat joko ditugu Euskaltzaindiaren hitzetan emendiozkoetatik hurbil dauden batzuk ere: *Erreal-Athletic derbya* bezalako tandem-hitzezko aposizioak. Bestetik, mendekotasunezko hitz elkartu berezi gisa azaldu diren batzuk ere (Euskaltzaindia 1992: §11.2.3) beste tankera bateko aposizioak direla esango dugu (ik. §2.2): *pinu arbola* bezalako elkarte sumpsumtiboak; horien artean utziko ditugu gainera atribuzko deizioa hartu duten batzuk (Euskaltzaindia 1992: 84): *zakur galgoa*.

Aurreko aposizio mota guztietatik, ondo zedarriztatuko ditugu emendiozko dvandva deizioa emango diegun *neska-mutilak* edo *jale-edale* bezalakoak (Euskaltzaindia 1992: 48-53) eta koordinaziozko elkarte emendiozkoak deituko ditugun *kafe-antzoia* bezalakoak ere (Euskaltzaindia 1992: 84).

Bukatzeko, mendekotasunezko harremanaren inguruko zenbait kontu argitzen saiatuko gara: bi osagaiak kategoriatasun komunak izango dituzte baina ez dute zertan izan azpikategoria-tasun komunik; segida osoak buruztat jo ohi denaren kategoriatasun eta azpikategoria-tasunak hartuko ditu eta bestalde, mendean dagoen osagaiaren erreferentzia-tasun murriztuz batzuk direla bide, segidak hiponimiazko harremana izango du buruarekin baina aposizioetan ez bezala, burua ez denak ez du horrelako harremanik izango buruarekin. Horrela, *etxe-txakur* bezalako elkartetan edo, lan honetan esango dugunaren arabera, baita *zelula ama* bezalako elkartetan ere, *txakur* eta *zelula* osagaien kategoriatasun eta azpikategoria-tasunak ditugu, hots, izenak eta hurrenez [+biziduna] edo [-organismo] ditugu, eta ez dira azaltzen beste osagaien [-biziduna, +tokia] edo [+organismo]; hala ere, tasunen aldetik esan behar da *etxe* eta *ama* horiek bere ekarpen txikia dutela, azken finean *txakur* eta *zelula* horien barruko txakur eta zelula azpiklaseak adierazten baitira.

Hausnarketa hauen ondorioz, agerian jarriko dugu gainontzeko hizkuntzen antzera egituraren aldetik mendekotasuna dutenak eta mendekotasuna ez dutenak bereizi beharko lirakeela funtsean; horretaz gain, mendekotasuna ez dutenen artean osagaien arteko erreferentzia-harremanen aldetik behintzat aposizioak eta emendiozkoak daude, beti ere bi buru dituzten egituren artean.

1. Aposizioa zer den

Aposizioaren definizioa bi osagaien arteko hiponimo/hiperonimo erreferentzia-harremanean oinarritu nahi dugularik, bibliografian hain garbi ez dauden beste bi ezaugarri aztertzeari ekin nahi diogu. Lehenik, bi hiponimo mota bereiziko ditugu. Osagai horrek aposizioaren barruan (9a) zein soilik doanean (9b) erreferentzia bera duenean, hiponimo egonkorra dela esango dugu:

- (9) Somera Kalea, Mugarra mendia, Xixka txakurra, Azkue apaiza
 a. Azkue apaizaren lanak b. Azkueren lanak

Bestelakoetan harremana bigarren osagaiaren eta elkarte osoaren artean baizik ez da gauzatzen, eta osagai horrek aposiziotik kanpo erreferentzia desberdina hartzen duelarik, hiponimoa ez da egonkorra izango.

- (10) Azkue saria, Gaztedi dantzari-taldea, Santa Luzia auzoa
 a. Azkue saria eman diote b. #Azkue eman diote

Hala ere oso azpimarratzekoa da aposizioek maila pragmatikoan erakusten duten ezaugarri bat: batetik hiponimo ez-egonkorrak zenbait hiztunen artean behintzat egonkorrak izatera hel daitezke eta *Gaztedi* dantzari talde bat izatera heldu da (11b); bestetik, hiponimo egonkorrek hizkuntza mailaren arabera ez dute onartzen aposiziorik eta adibidez txakur baten bi jabeen arteko hizketan, (12b)koa onartezina da.

- (11) a. Gaztedi dantzari taldearen b. Gaztediren 50. urteurrena
 50. Urteurrena
 (12) a. Xixka zaunka dago b. #Xixka txakurra zaunka dago

Horrela, mendekotasunezkoak eta hiponimo ez-egonkorreko aposizioak bat datoz lehenengo osagaia aposiziotik kanpo elkartarekin hiponimo ez izate horretan, baina bestalde, (11-12)ko banaketak agerian uzten du aposizioko osagai horrek beti ezartzen duela hiponimiazko harreman bat, agerian edo, nolabait esateagatik, ezkutuan.

Bigarrenik, (9)ko eta (10)eko eruedetan, bigarren osagaiak adierazten duen izaki klasearen barruko izaki bakar bat adierazten da. Hain zuzen, izaki bakarra adieraztea dute ezaugarri nagusi Euskaltzaindiak (1992: 89) elkartean artean aztertu dituen aposizioek. Hala ere, Euskaltzaindiaren adibidetegia ardua apur batez aztertutik erraz aurki daitezke bigarren osagaiari dagokion izaki klasearen barruko azpiklase bat adierazten dutenak (13): ez sagar bakar bat, sagar klase bat baizik.

- (13) Errezil sagarra

Hortaz, hiponimiazko harreman biak eta hiponimo mota biak izan behar dira go-goan aposizioa zer den ondo ulertzeko.

2. Aposizio harremana dutenak zein diren

2.0. Sarrera

Azkaratek (1990) euskal hitz-elkartetzat jo zituenen artean egitura exozentrikoak eta endozentrikoak³ bereizi zituen, eta azken horien artean, mendekotasunezko elkartek eta bestelakoak zedarritzatu zituen egitura-harremanak irizpide modura erabiliz. Ez-buru⁴/buru harremana eta buru/buru harremana bereizi zituen, bibliografia zabalean egin ohi den bezala.

Garaia da gure lan honetan buruak honelako egiturei ematen dizkion tasun horiek nolakoak diren finkatzeko. Izatez, kategoriari, azpikategoriari eta erreferenziari bide dagozkion tasunak daudela aldarrikatuko dugu. Mendekotasunezko harremana duten

³ Bazter utziko ditugu lan honetan elkarte exozentrikoak. Ikus bedi adibidez Zabala 1999.

⁴ Hemen jorratuko ez dugun arren, funtsezkoa da buru ez diren horiek buruarekin izan ditzaketan ad-juntu eta osagarri egitura-harremanen arteko bereizketa (Grimshaw 1992: §2.2.2, §3.4), osagarria dena baizik ez baita buruaren argumentua.

etxe-txakur bezalako elkarteetan burua ez denak (*etxe*) ez ditu beti buruaren (*txakur*) azpikategoria-tasun berak: adibidez bata, oraingo honetan bezala, [-biziduna, +tokia] izan daiteke eta bestea [+biziduna, -gizakia]. Kategoriak beraiek ez dira beti berdinak baina lan honetan bi izenez osaturiko egiturak baizik ez ditugu aztertuko. Elkarreak, izena eta [+biziduna, -gizakia] izan behar du, buruak bezala. Erreferentziei dagokienez, bestalde, elkarreak tasunen bat hartzen du burua ez den osagaitik (etxeekin nolabaiteko zerikusia du), baina hiponimiazko harremana du buruarekin (*txakur* mota bat da) eta haren kategoria- eta azpikategoria-tasun berberak ditu.

Buru/buru harremana duten segiden artean, aposizio (erreferentzia-)harremana duten *Somera kalea* bezalako egituren bi buruek kategoria- eta azpikategoria-tasun komunak dituzte; hau da, izenak izateaz gain, adibidez, [-abstraktua, -biziduna, +tokia] dira eta mendekotasunezko harremanetan ez bezala, hiponimo/hiperonimo harremana dute beren artean: kaleen artean, kale bakar bat. Elkarrekin osoak bestetik, bat egiten du bere tasun guztietan osagai hiponimoarekin (*Somera*) eta beraz, bigarren osagaiaren (*kale*) eta egitura osoaren artean ere hiponimo/hiperonimo harremana dago.

Buru/buru harremana duten gainerako guztiak, emendiozkoak deituko ditugu lan honetan: *kafe-antzoki* bezalako elkarteetan bi buruek ere, kategoria- eta azpikategoria-tasun komunak dituzte, hau da, izenak izateaz gain, adibidez, [-abstraktu, -bizidun, +tokia] dira. Ez dute ordea elkarrekiko erreferentzia-tasun komunik. Elkarreak bien tasun guztiak biltzen ditu baina nekez esan daiteke osagaiekiko hiponimiazko harremana duenik: [-abstraktu, -bizidun, +tokia] da, baina ez zehazki kafe(tegi) mota bat edo antzoki mota bat.

Kategoria-, azpikategoria- eta erreferentzia-tasunen inguruko irizpideak garbi dardelarik, euskara bezalako hizkuntza baten hainbat elkartetan sailkapen doituago bat egiteko moduan gaude: alde batetik euskal tradizioan aposizio deizioaren pean azaldu izan diren egiturak berrikusiko ditugu (Ik. §2.1), baina bestalde agerian jarriko dugu orain arte okerreko sailkapen iluna izan duten elkarte sumpsumtiboak ere aposizioak direla (ik. §2.2). Era berean, bi izen arruntez osaturiko beste hainbat egitura berrikusi behar ditugu azken batean aposizio harremana ez dutela egiaztatzeko (ik. §2.3).

2.1. Euskal bibliografiako aposizioak: izendatzaileak eta tandem-hitzezkoak

Orain arte, aposizioek izaki bakarra adierazten dutela esan izan da (ik. §1.2).

(14) *Somera kalea*, Azkue apaiza

(14)koak gatzelaniaz erabilitako erreferentzia-funtzioen inguruko irizpideekin bat eginez (ik. §0) aposizio izendatzaile deituko ditugu hemendik aurrera. Honelakoetan artean baina, izaki bakarra ez ezik izaki azpiklasea adierazten dutenak ere badaude. Azken hauetakoak oro har bizidun-izenak⁵ ditugu, eta beti ere izen nagusia den lehenengo osagaia ez da hiponimo egonkorra (ik. §1):

(15) *Errezil sagarra*, San Joan lorea (U), Araba zozoa (U)

⁵ UZEIren (1984) izendegikoak direlarik, askotan berriak direla pentsatu behar dugu, baina hala ere, (U) modura azalduko ditugun adibide hauek baliagarriak dira euskararen morfologi eta jostura-aukerak neurtzeko unean.

Alderantzizko hurrenkera ere bideragarria da, pertsona-izenen aposizio izendatzaileetan behinik behin.

(16) Izeba Maria Angeles

Izen nagusi horren ordez eta beti ere izendatzaile erreferentzia-funtzioa betetzeko, izen arruntak azal daitezke erabilera metalinguistikoetan (17) edo horrelakoetatik hurbil samar dauden matematika eta antzeko esparruetan (18):

- (17) *anker* hitza (18) n balioa

Bestalde, tandem-hitzezko elkarteak ere (16) aposizioak direla esan du Euskaltzaindiak (1992: 93-95) eta Odriozolak (2001) agerian jarri ditu hain zuzen ere aposizioari dagozkion ezaugarri horiek: hiponimo egonkorrik gabekoen ereduak dira (ik. §1) oro har, eta (11-15)eko aposizio izendatzaileek bezala izaki bakarra (16a) zein izaki azpiklasea (16b) adieraz dezakete (ik. §1). Hauetako batzuk dvandva elkarteetan antzekoak direla esan du Euskaltzaindiak (1992: 93-95).

- (16) a. Bilbo-Behobia autobidea, Erreal-Athletic derbya
b. bodega/petaka aldaketa

Ezaguna da aposizio izendatzaileak (ik. §2.1), elkarte sumpsumtiboak (ik. §2.2), eta bibliografian dvandva (17a-b) eta koordinaziozko (17c-d) modura izendatu direnak bat datozela bere mendekotasunezko egitura-harremanaren faltan. Berez, (17)ko guztiak elkarrekin sailkatu izan dira askotan bibliografian, egitura-harreman bi baizik bereizi ez direlarik: mendekotasunezkoak eta mendekotasunik gabekoak.

- (17) a. jale-edalea b. neska-mutilak
c. Gernika-Lumo d. kafe-antzokia

Gure lan honetan ordea, dvandva elkarteek eta koordinaziozko elkarteek aposizioek ez bezala eta bereziki tandem-hitzezko aposizioek ez bezala jokutzen dutela erakutsi nahi dugu: (17)koek bi osagaien kategoriala eta azpikategoria-tasun berberak dituzte eta elkarte osoak tasun komun horiek eta komunak ez diren erreferentzia-tasunak ere biltzen ditu; aposizioan osagaiak ere kategoriala eta azpikategoria bera dute baina (17)koetan ez da hiponimiazko harreman garbia eta aposiziozkoetan berriz bai. Badira gainera, aposizioen eta (17)koen joskerarekin zein morfologiarekin zerikusia duten alderdiak ere. Syntaxian koka genezake hasteko (17b)ko dvandven plural-beharrizana.

(18) *neska-mutil

Morfologiaren ikuspegitik, bestalde, Odriozolak (2001) hiru osagaiko egituren auzia hartu du hizpide: (20)koak berrelkarketak dira eta (19)ko tandem-elkarteak, aldiz, erabide bakar baten ondorioa. Esangurari begira, azkenik, dvandven gaineko berrelkarketetan, bi osagaitik goragoko talde bat adierazten da, adibidez, (20c)koan, eta (19) bezalako tandemezkoetan ordea, bikoteen multzoaren barruko izaki bakar bat.

- (19) erantzunkizun/ebaluazio bikotea
- (20) a. Gernika-Lumo udala b. jale-edale ospea
c. neska-mutil taldea

Terminologia pitin bat argitzearren, lan honetan emendiozko elkarte gisa izendatuko dugun talde batean bilduko ditugu dvandva elkarteak eta koordinaziozko elkarteak. Emendiozkoek bat egiten dute horrela aposizioekin bere mendekotasunezko egitura-harremant faltan, baina ikusi dugunez, ondo bereizten dira erreferentzia-harremanei dago-kienez.

2.2. Aposiziozko elkarte sumpsumtiboak

Atal honetan agerian jarri nahi dugu munduko hizkuntzetan deskribatu izan diren elkarte sumpsumtiboek ez dutela mendekotasunezko egitura-harremana eta areago, aposizio erreferentzia-harremana dutela. Lehenik, bi izen arruntez osaturiko elkarteak dira, baina ez dira, ordea, aposizio izendatzaileen artean (ik. §1) ikusi izan ditugun bi izen arrunteko *anker hitza* bezalako segiden antzerakoak, ez baitute inongo erabilera metalinguistikorik.

- (21) pinu arbola, arrosa lorea, ez kai belarra

Bigarrenik, egile gehienek elkarte hauen taxonomia-zeregina⁶ nabarmendu dute eta sumpsumtibo delako deizioa asmatu zuen Marchandek (1965) berak ere, genero/espezie modura izendatu zuen lan honetan era zabalago batera ulertu dugun hiponimiazko harremana. Euskal segidei dagokienez, Euskaltzaindiak (1992) mendekotasunezko elkartearen artean kokatu ditu honelakoak, segidaren burua berezia dela argudiatuz. Lan honetan ondo zedarriztatu nahi dugu taxonomia- edo sailkapen-zeregina mendekotasunezko egitura-harremantetik. Izan ere, egia da mendekotasunezko harremana duten elkarteek hiponimia harremana dutela buruarekin: *etxe-txakurra* txakur azpiklase bat da. Elkarte sumpsumtiboetan ere gauza bera dugu: *pinu arbola* ere arbola azpiklase bat da; badakigu gainera erreferentzia-harremant hau aposizio guztietan gertatzen dela (ik. §1). Bada ordea haien artean funtsezkoa den alde bat: *etxe-txakurrak* ez dira etxeak baina *pinu arbolak* pinu batzuk dira. Bestela esanda, mendekotasunezko harremana duten osagaien artean ez da zertan egon kategorია- eta azpikategoria-tasunen arteko berdintasunik, eta bestalde, burua ez den osagaia oso urrun dago buruarekiko hiponimiazko harremana izatetik; lan honetan deskribatzen ari garen aposizioaren arabera, kategorία- eta azpikategoria-tasun berberak dituzte bi osagaiak eta hiponimiazko harremana agerian da, gutxienez osagai baten eta segida osoaren artean.

Jadanik Lyonsek (1977) eta Duboisek (1983) deskribatu zuten ageriko hiponimiazko harremant honek, nola edo halako tautologia-kutsua dauka eta izan ere Zabalak (1999) azpimarratu egin du gaztelania bezalako hizkuntza batean behintzat euskal elkarte sumpsumtiboen parekoak osagai hiponimo soilak izaten direla. Gure lan honen

⁶ Ikusi Altonaga, Ensuntza eta Odriezola (1988) lana.

terminologiara jota, nabarmentzekoa da, hortaz, elkarte sumpsumtiboek izen arrunt bat den hiponimo egonkorra dutela eta ez direla bestalde erabilera metalinguistiko baten ondorioa.

Euskal hitz-elkarteak ondo sailkatzeko unean, hurrenkera ezin har daiteke irizpidez eta bibliografian bestelakorik esan den arren, hurrengoak ere aposizio sumpsumtiboak dira, eta (22) bezalako segidei bere erreferentzia osoa ematen dien osagai hiponimoa eskuinaldekoa da.

(22) uso tortola, zakur galgo, zakur xarlango

Elkarte sumpsumtiboak horrela definitu direlarik, ulergarria da Euskaltzaindiak (1992) (21)eko elkarteez gain beste sumpsumtibo mota bat ere bereizi izana: logika-harremana dutenak.

(23) ikerketa lan, aberaste lan

Logika-harremana hau ez dagokio *lan* bezalako izen jakin bati⁷ eta gainera ez dago esan beharrik izen honek mendekotasunezko egitura-harremana garbia duten elkarteak ere eratzen dituela:

(24) eskulan, idazlan

(23)koek ere, aposizioen barruko sumpsumtiboan ezaugarri guztiak dituzte bete-bete: elkarteak lehenengo osagaiaren erreferentzia bera du eta bi osagaiak kategoriatasun berberak dituzte. Nabarmendu beharrekoa da (21)ekoen eta erabilera metalinguistikoko *anker hitza* bezalako arteen dagoen aldea: (22)koek gaztelania bezalako hizkuntza batean gertatzen ez den tautologia-egitura bati eusten diote eta erabilera metalinguistikokoak erdal hizkuntza horretan ere egiten dira, beti ere izendatzaile zeregin hori betetzeko (Kornfeld 2001).

Illo honetatik aurrera eginez, ez dugu lan honetan euskal hitz-elkarteen artean guztiz era garbian deskribaturik edo sailkatutik ez dauden guztiak biltzeko asmorik, baina balio beza adibide gisa (24-25) sortak.

(24) a. baserri etxe, dorre etxe, eskola etxe, taberna etxe, ostatu etxe
b. traktore-makina

(25) andre jende, baserritar jende

(24)koetan, beste inon baino tautologia kutsu garbiagoa dagoela dirudi eta oso arrunta da lehenengo osagai soila erabiltzea ere. (25)ekoak bestalde mugakizun bere-

⁷ Hala ere, interesgarria da *lan* horren eta beste osagaiaren azpikategorien arteko antza nabarmentzea: *lan* [+ekintza] delarik, osagai hiponimoak ere azpikategoria hori behar du eta oro har, ekintza adierazten duten izenak azaltzen dira elkarte hauetan. Ikuspegi horretatik ari garela, *kontu* bezalako beste buru batzuen azpikategoriak ere aztergai daude, *elebitasun kontu* bezalakoetan ez baitago hain garbi mendekotasunezko ala aposiziozko harremana ote dagoen. Ikusi gainera, *etxe*, *makina* edo *jende* bezalako izenei buruz testuan esaten dena eta bai Pérez Gaztelu (2001) lana eta 8. oharra ere.

zia duten mendekotasunezko elkarteen artean utzi ditu Euskaltzaindiak. Egia da itxura batean hurbil daudela Euskaltzaindiak azalduko beste mugakizun berezi batzue-tatik (26).

(26) andre taldea

Lan honen aposizioaren ereduaren mugen inguruan dauden mugakizun berezi hauek, hau da, segidaren buru berezi hauek, ikerketa lan sakona behar dute etorkizun-ean eta zeregin horretan (25) eta (26)koen arteko aldearen azterketa ere emankorra izango da: 1) elkarte biek dute buruaren [+multzoa] tasuna baina mendekotasunezko-
tan gertatzen ohi denean ez bezala, badute, adibidez, beste osagaiaren [+gizakia] azpika-
tegorizazioa. 2) Mendekotasunezkoan gertatzen ohi den bezala, adibidez, [+gizakia] den
burua ez dator bat bere azpikategorizazio-tasun (guzti)etan [+gizakia] den beste osagaia-
rekin, eta aposiziokotzat jo genezakeen (25)eko horretan, osagai biek eta elkarteak
dute [+gizakia] ezaugarria. 3) (25)ekoa aposiziotzat jotzeko azken eragozpena, burua ez
den osagaiaren [-multzoa] azpikategorizazio-tasuna izango litzateke, ez baitator bat el-
kartearen [+multzoa] tasunarekin.

Headuran behintzat handiagoa izan behar duen etorkizunezko lan baten irizpide batzuk eskaini ditugularik, aposizio sumpsumtibotzat joko ditugu bi izen arruntez eta metalinguistikoak ez diren erabileretan osaturiko segidak, osagai baten tasun berberak biltzen dituztenean.

2.3. Atributuzko elkarte gehienak mendekotasunezkoak dira

Hemen Euskaltzaindiaren atributuzko eta koordinaziozko etiketen azpian utzitako adibideak berrikusi behar ditugu azken batean. Lan honetan, lehenik mendekotasunik ez duten aposizioak eta emendiozkoak ondo zedarriztatuko ditugu, eta era berean, atri-butuzko elkarte delako deizioaren azpian sartu izan diren *zakur galgo* bezalako batzue-tan (ik. §2.2) aposizio harremana aurkitu dugu. Euskaltzaindiak zerrendaturiko atri-butuzko horien artean orain arte azaldu ez ditugunetan mendekotasunezko ezaugarriak daudela ikusi behar dugu orain. Atributuzkoa mendekotasunezko elkarte mota bat bai-zik ez dela ikusiko dugu.

a) Lan honen irizpideen arabera, hauetako batzuetan bigarren izena egituraren alde-tik lehenengoaren mendekoa dela sumatzen da: eskuinaldeko osagaiak zenbait errefe-rentzia-tasun murriztuz baizik ez ditu ematen, nonbait buruaren erreferentziaren azpiko zerbait mugatzen badu ere. Mugatze hori gainera, berezi samarra izan daiteke, metafora baten bidez gertatzen baita askotan (27a-b).

- (27) a. etxeorraz, begi gaztainak, b. sugegorri txistulari (U)
c. izenburu, hiriburu c». Birjina Ama, egun seinale

Ulergarria da nolabaiteko emankortasuna dutenetan (27c) mendean ager daitezkeen izenen kopurua itxia izatea, Rainer eta Varelak (1992: 2.1.2) adierazia baitute horrelako egoeran agertu ahal izateko izenek nolabaiteko izenondotze prozesua jasan behar dute-

la.⁸ Areago, euskal ordainik ez duten (*jugador*) *estrella* lit. «(jokalari) izar» bezalako ez gain, euskaraz ere gertatu diren (*niño*) *modelo* «mutiko eredu» edo (*palabra*) *clave* «giltza-hitz» bezalakoak aipatu izan dira. Hori dela eta, ez da lan hau euskararen baitan (eta gaztelania bezalako beste hizkuntza batzuen baitan) izena eta izenondoaren artean dagoen muga-arazoak konpontzeko lekua, baina lagungarri gerta daiteke gaztelaniaren izen horiek izenondoak bezala ezkerrean jartzeko aukerarik ez dutela jakitea:

(28) *un clave problema
lit. «arazo giltza bat»

b) Alderantzizko hurrenkera duten mendekotasunezkoak ere badira Euskaltzaindiaren adibidetegian:

(29) a. giltza-hitz

b. zezen-igel (U)

(30) Ama Birjina

Hurrenkera bateko (27) eta besteko (28-31) egituren zenbait ezaugarri bildu behar ditugu hemen.

1) (29b)ko metaforadun horiek zertan diren ohiko mendekotasunezkoen (31) antzekoak eta zertan ez.

(31) baso-igel

Kasu bietan ematen dizkio burua ez den osagai horrek bere erreferentzia-tasun murriz batzuk elkarteari, baina lehenengoan *zezen* izenak antzekotasun-ezaugarri murrizak ekartzen bide ditu (igel horrek *zezen* antza baitu), eta bigarrenean, esanguraren aldetik itzulinguru luzeago batek azalduko lituzkeen tasunak ditugu (beste igel hau basoetan bizi baita).

2) Mendekotasunezko harreman batean espero litekeen bezala, honelako egitura guztietan burutzat hartu dugun osagaiaren ezabaketak erabateko aldaketa dakar: *orratz* eta *giltza* bezalako izenek adibidez [-eraikina] eta [+tresna] bezalako tasunak dituzte eta segiden buruak eta segidak beraiek, [+eraikina] eta [-tresna] dira nonbait; *ama* edo *seinale* izenek bere aldetik, [+organismoa] edo [+abstraktua] tasunak dituzte eta buruek eta segidek, [-organismoa] edo [-abstraktua]. Kasu batean eta bestean, gainera, buru ez diren osagaien erreferentzia-tasunak oso urrun daude buruen eta segiden tasunetatik.

3) Ezkerreko burua duten egitura hauek, onar dezakete batzuetan ohikoagoa den eskuinaldeko buruaren aldaera.

(32) zelula ama

ama-zelula

⁸ Izen soilez osaturiko segidak aztertzen ari gara. Izan ere, *buru* izena daramaten horien aldamenean, *neska lagun* edo *mutil koskor* bezalakoak ere kontuan hartzekoak dira, baina gune horretara helduta, lan hau baino askoz ere zabalago eta garrantzitsuagoa den kontu bat dugu aurrez aurre: euskal izen eta izenondoaren arteko bereizketa zaila, eta areago, *izen/izenondo* bereizketak ekar lezakeen «izena + izena elkarreak / izena + izenondoa» sintaxizko egitura delako bereizketaren egiazkotasuna ere. Izatez, *neska lagun* edo *mutil koskor* bezalakoak ez ditugu lan honetan kontuan izango bigarren osagaia izenondoa (ere) izan daitekeela-koan. Ikus, dena dela, liburu honetan bertan Pérez Gaztelu (2002) lanean *kide* izenari buruz esaten dena.

